

NÁZVY NETOPIERA V SLOVANSKÝCH JAZYKOCH

Anton HABOVŠTIK

Výskum nárečí pre Slovenský jazykový atlas (OLA) v ostatných rokoch natol'ko pokročil, že na základe materiálu, ktorý sa doteraz zozbieral, možno už získať viaceré nové poznatky dôležité pre slavistiku i pre všeobecnú jazykovedu. Pozoruhodný materiál získaný výskumami pre OLA poskytujú pomenovania netopiera v nárečiach slovanských jazykov, lebo sú značne lexikálne diferencované, a tým sú zaujímavé nielen z dialektologického, ale aj z etymologického a sémantického hľadiska. Výsledky tohto výskumu môžu byť užitočné aj pre iné vedné disciplíny (napr. pre etnografiu).

Opis nárečovej diferenciácie názvov netopiera v slovanských jazykoch ako aj výklady lexikálnych zvláštností sme vykonali na základe materiálu, ktorý mala k dispozícii Komisia pre slovanský jazykový atlas do konca r. 1972. Hoci tento výskum nemožno ešte pokladať za celkom ukončený, predsa vzhľadom na to, že sa už pomocou tohto dotazníka zozbieral materiál v takom rozsahu, ako sa to dosiaľ ešte nikdy neuskutočnilo, možno už získaný slovanský nárečový materiál využiť na osvetlenie základnej lexikálnej diferencovanosti viacerých slov. Jedným z týchto slov je aj názov netopier (lat. *Myotis*).

Názvy pre pomenovanie netopiera v nárečiach slovanských jazykov sú priam klasickým príkladom veľmi výraznej lexikálnej diferenciácie, podmienenej okrem iného aj tabuovým charakterom tohto živočícha. Súčasne však poukazujú na to, že pri slovách osobitne lexikálne (i hláskovo, morfológicky a slovotvorne) diferencovaných nezachytia sa pri výskume v značne od seba vzdialených bodoch všetky lexémy a toľž nie všetky varianty lexémy označujúcej istý pojem. Takéto zistenie sme si overili práve pri slove netopier, ktoré sme v slovenských nárečiach zisťovali nielen podľa Dotazníka pre OLA, ale aj na základe lexikálno-slovotvorného dotazníka zameraného na výskum pre Atlas slovenského jazyka v r. 1965—1970. Pomocou Dotazníka pre OLA sa získalo z 26 bodov 7 názvov, na základe Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II (Bratislava 1965), z 328 bodov okolo 25 názvov diferencovaných lexikálne i slovotvorne. Najpodrobnejší výskum sme vykonávali na území nieďalej Oravskej stolice, kde sme preskúmali všetky obce.

Na základe týchto výskumov sme zistili, že na území Slovenska sa vyskutujú tieto názvy:

1. netopír, netopír, ňetopier (zsl. nár.), ňetopier, netopier (strsl. nár.), ňetopér (Novohrad), netopiar (Gemer);

2. trúlelek (záhor. nár.), ojed. trululka;

3. šperhač, špirhač (Zemplín, Abov), šperhaňec (Šariš), sporadicky aj perhač, pirhač, šperhaš, špeirhač, šprhač, pîrgac, pîrihač;

4. gacek (Spiš, časť šariš. nár. na východ od Sabinova a Prešova); hacier, hacír, häcek, haček (v Liptove a miestami na Orave);

5. hadopier, hadopír, haštopír, hastopír, haštopier, hastopier i kašupier a kašopier na Kysuciach, Orave, v Liptove, Novohrade, v Gemeri¹ a napokon aj na iných miestach Slovenska, kde však neutvárajú súvislejšie oblasti. Na Kysuciach sa používajú aj podoby gacopier, gecopier, gacopar, gacoper, gacopir, v goralských nárečiach na Spiši gacopyrš;

6. večerňík (Hont), riep (Kysuce), mižnedopier, mišperhač, denevír² (Gemer), škira miš, pepermižo, pemperioš (Abov), cîrigat (Spiš), pîrigacik (Šariš). Tieto názvy sa používajú iba sporadicky bez toho, aby utvárali kompaktné celky.

Približne tieto pomenovania netopiera s viacerými hláskovými a slovo-
votvornými obmenami uvádza zo slovenských nárečí aj V. Vážný (1958, str. 148—152).

Diferenciácia názvov pomenúvajúcich netopiera je však v slovenských nárečiach pravdepodobne väčšia, ako o tom aj svedčia výsledky výskumu vykonaného vo všetkých obciach na Orave.

V tejto stolici sme zistili takéto názvy:

hacek (Kral'ovany), häcok (Žaškov), häzok (Párnica), häcpír (Zázrivá), hačpír (Dlhá),

hastopier (Záskalie, Osádka, Istebné, Jasenová, Pokryvác, Poruba, Habovka, Zábřež, Pucov, V. a M. Bysterec, B. Lehota),

hastopír (Malatiná, Z. Dedina, Kňazňa, Podbiel, Zem. Dedina, Nižná B. Potok),

hansofier (V. Dubová), hanzopír (Krušetnica),

gacopier (Bobrov, Osada, Hámry, Brezovica, Zubrohlava, Klin),

gacopír (Liesok, Vitanová, Čimhová), gabocier (Kr. Hôrka),

kačopier (Námestovo, Slanica, Vavrečka), hacopier (Zuberec),

hačopir (Ústie), hažopier (Beňadovo),

hadopier (D. a H. Štefanov, Jasenica),

hadopír (Lomná, Vaňovka), hadnöpír (Hruštín, H. Lehota),

hantopir (Pribiš), handopír (Vasil'ovo, Babín), hačtopír (Medvedzie Tvrdošín),

haždopir (Zábidovo, Krivá), haždopir (L'avkovo),

hazdopír (Lokca), hazdopier (Medzibrodie, Bziny),

cipokríl' (Breza),

ňedopier (Ťapešovo, Dol. Lehota), ňedopír (S. Dubová),

ňetopier (Chlebnice, Vyšný Kubín)

Z oravských nárečí vidieť, že členenie pri tomto názve je naozaj bohaté. Podobný stav možno predpokladať aj v iných stoličiach na Slovensku. To značí, že pri tomto názve by bolo potrebné na území Slovenska vykonávať výskum vo všetkých obciach. Značná diferenciácia pri tomto názve bude pravdepodobne i v nárečiach iných slovanských jazykov, najmä v českých nárečiach a v poľštine. Môžeme ju však dokumentovať iba na základe výskumov pre OLA. Podrobné výskumy pre ciele jazykového zemepisu a nárečovej lexikografie v jednotlivých slovanských jazykoch by zaiste priniesli presnejšie výsledky.

Názvami netopiera v jednotlivých slovanských jazykoch sa už síce zaoberali viacerí bádatelia (napr. v poľštine K. Nitsch, 1918; J. Smyl, 1958, s. 175—182, v češtine S. Utěšený, 1959, s. 387—393), ale získať celkový obraz o názvoch netopiera v nárečiach slovanských jazykov možno až teraz na základe jednorázovej pomerne podrobnej akcie urobenej jednotným postupom explorátormi v r. 1965—1972 pre Slovanský jazykový atlas. Hoci je nárečová diferenciácia názvov netopiera na slovanskom jazykovom území značná, predsa nie je taká zložitá, že by sa nedala zobrazit' aj kartograficky. Pre jednotlivé názvy je charakteristické, že z geografického hľadiska utvárajú dosť výrazné areály.

Základné názvy netopiera možno vymedziť na isté zemepisné oblasti: pre západoslovanské jazyky je charakteristický najmä názov netopier, p e východoslovanské územie spojenie letučaja myš; v juhoslovanských jazykoch sú tiež známe spojenia so slovom myš (slepá, poľná myš, poľ ptiča — poľ myša ap.). Okrem týchto názvov sa používajú v slovanských jazykoch aj iné pomenovania rozšírené na menších oblastiach, ktoré však tiež možno dosť jednoznačne geograficky vymedziť. Tak napr. v ukrajinských nárečiach a v bieloruštine je rozšírený názov kožan a pre macedónčinu je charakteristický názov lilak. V podobe lilik je známy tento názov aj na súvislej oblasti v ukrajinských nárečiach na juh od L'vova a Užhorodu. Takmer pre celé bulharské územie je charakteristický názov prilep. Ostatné názvy sa vyskytujú skôr sporadicky a neutvárajú kompaktné zemepisné oblasti.

V slovanských jazykoch a ich nárečiach sa teda vyskytujú tieto názvy:

1. Názov *netopier* (z pôv. *neto+pyrjъ, *neto+ptyrjъ) a jeho obmeny sú jedným z najrozšírenejších, a to najmä v západoslovanských jazykoch.

A. Prvá časť tohto pôvodom zloženého slova je známa v niekoľkých obmenách:

a) *neto-*: ňetopier, netopier, ňetopi:r (slov.), netopi:r (sln., čes.), netopejr, netope:ř, netopyr, netopy:ř, netope:r, netope:~:r, netupi:r, netoper, netopar (čes.), netopi:r, netope:ir, netopi:r (sln.); netopyš, ňitopiš, ňedopyr, ňetoar, ňetopeš (poľ.), netopor (luž.), natopyr, netopor (rus.)

b) *lato-* (*N→l*): latopeš, latopeš, latopyr, lastopeš (poľ.), ladopi:r (sln.), letoper, litope:r, l'atopyr (čes.)

c) *nedo-*: nedopier, ňedopier, nedopiar (slov.), nedopejr (čes.), nɛdopyr (luž.), nydopir (ukr.)

d) *šet-*: šetoperz, šatopeš, šentopyš, šentopeř, šantopyš, šantopieř (pol'.)

e) *ga//tjo-*: gatop'erš, gacoperš, gacopier, kacoperz, kacopier (pol'.)

f) *pyrpyr-*: pyrpyrɛdopyr, purpurnɛdoper (luž.).

B. Základ **pyr-* (z druhej časti slova **neto-pyrjɔ*) možno vidieť pravdepodobne v názvoch: šperhač, špirhač, špirhaŋec (slov.), pyrhač, pirhač, popyrhač (ukr.), pīrgac, pīrgacik, pīrihač, šperač, opirhaŋec, šperhamiš, šperkamiš, špirhamiš, mišperhač, mišperhak, višperhak, višperhač, višperhak (Vážný, ib. s. 151); pi:ružek, piružlek (slovin.).

Obmien slova **netopyrjɔ* je v slovanských jazykoch ešte podstatne viac, o čom svedčia napr. už aj údaje uvedené zo slovenských (osobitne oravských) nárečí a znenia, ktoré uvádza ako dôležité z etymologického hľadiska aj M. Vasmer (r. 1971, III. s. 68) z ruských nárečí v podobe nastopyrɔ, natopyrɔ, topir, notopyrɔ (Etim. slovar' III, s. 68).

Etymologické výklady názvu **netopyrjɔ* a jeho variantov sú viaceré, ale nie celkom jasné. A. Brückner (1970, s. 361) vysvetľuje znenie „nietoperz“ ako „to nie ptak“. Túto etymológiu S. Utěšený (1959, ib. 392) pokladá za l'udovú. V. Machek (1957, s. 324) vychádza z podoby lepetyř, ktorú odvodzuje od zvukomalebného slovesa lepetati (=poletovať trhaným nepravidelným letom, porov. sch., sln. lepetati).

Z pôv. lepetyř vychádzajú aj J. Holub — F. Kopečný (1952, s. 244), ktorí rozmanité podoby tohto tabuového slova vysvetľujú tým, že sa ono „etymologicky vykojilo a bolo rôzne obmňované“ podľa domácich slov, resp. podľa expresív. K. Nitsch (1918, 30—37) pri slove nietoperz predpokladá zmenu nietopérz > mietopérz (podobne ako i v slove Nikolaj > Mikolaj).

Podobu *šet-* v poľštine spája A. Brückner (1970, s. 548) s psl. šetati se (vo význame kolísat' sa, chvieť) i s ďalšími inými slovami, ktoré s týmto slovesom súvisia.

V. Vážný (1955, s. 149) pokladá slovo netopier za zložené: prvú časť slova hodnotí tiež ako „to není pták“, lebo neznáša vajíčka. V druhej časti zloženiny väzí podľa neho slovo **pyrɔ* alebo *ptyrɔ* (=vták).

Podaktorí bádatelia spájali slovo netopier aj s lat. vesperti-lío (vo význame lietajúca myš) i s gréc. nyktópteros (o tom najmä M. Vasmer 1971, III, s. 68—69). M. Vasmer citujúc viaceré výklady tohto slova predpokladá ako základnú podobu znenie netopyrɔ (vo význame nočnej letun). Súčasne však aj popiera súvislosť s gréc. nyktópteros a ako smelý hodnotí Bernekerov názor, že základná podoba všetkých znení je sloveso toporitɔ (vo význame „toporščitɔ perɔja“ = ježit' perie).

Za najpravdepodobnejší pokladáme spomenutý výklad V. Vážneho. Slovo tvorné obmeny tohto tabuového kompozita zbližovali toto slovo s inými slovami vystihujúcimi niektorú vlastnosť tohto živočícha (let-o-so slovesom lietieť, šet- so slovesom šetati = kolísat' sa, chvieť sa v poľštine, hado- so slovom had v slovenčine, nedo- so slovom nedoperený v slovenčine i češtine).

V skupine názvov 1B, pri ktorej predpokladáme významovú a etymologickú súvislosť so slovom *pyrjъ* (= vták), pokladá V. Vážný (1958, s. 151) uvedené názvy netopiera za názvy poľského pôvodu. J. Smyl (1958, s. 176), ktorý venoval názvom netopiera v poľských nárečiach osobitnú pozornosť, zaznamenal iba podoby *pyrgacek*, *pyrhacz*, *prhacz*, t.j. v inej podobe, ako sú známe v slovenských nárečiach.

2. Popisné názvy typu združeného pomenovania (Adj. + Subst., Num. *poľъ* Subst.₁ + Num. *poľъ* Subst.₂) využívajú zväčša podobnosť tohto živočícha s myšou (myš f., m., myša, myšina), zriedkavejšie vtákom (**pyti-tja*) alebo kurčiatkom (bulh. a mac. *pile/-i*), pričom adjektívami (ako **letotja*, **slepъ*, *čoravъ*, **notjъna* a i.), zriedkavejšie číslovkou **poľъ* (**poľъ pyti-tja poľъ myša*) sa bližšie určuje charakter tohto živočícha. Tieto pomenovania sú z etymologického hľadiska dost' zreteľné a patria medzi názvy geograficky najrozšírenejšie (najmä vo východoslovanských a juhoslovanských jazykoch).

A. *adj. + myšъ* (f. m.), *-a*, *-ina*:

a) **letotja myšъ* (myša, myšina f.): *l'etučaja myšъ*, *letučaia myšъ*, *letučaa myšъ*, *l'etuc'aia myšъ*, *myšъ letuča*, *l'etučia myšъ*, *l'etuca myšъ*, *letuca myšъ*, *letučjia myšъ*, *letučaia myšъ*, *letučia myšъ*, *l'etučaię myšъ*; *lotuča myšъ*, *lotuca myšъ*, *letucęię myšъ*, *litučaia myšъ*, *l'ituca myšъ*, *lituča myšъ*, *l'itučaia myšъ*, *l'itučaię myšъ*, *l'itučaię myšъ*, *lituč'ia myšъ*, *litučia myšъ*, *lytuča myšъ* (rus.), *l'atučaja myšъ*, *latučaja myša*, *latučaja myšina*, *latučaja mušъ*, *latuča mušъ*, *letuča mušъ* (bielorus.). Všetky uvedené znenie sa používajú v ženskom lode.

Ojedinele sú v ruských nárečiach známe takéto spojenia aj ako maskulína (**letotj myšъ*): *letučii myšъ*, *letučai myšъ*, *l'itučii myšъ*, *letučai myšъ*, *l'etučoi myšъ*, *l'itučii myšъ*, *l'ituc'oi/l'itucei myšъ*, *latučii myšъ*, *l'atušai myšъ*, *latučai myšъ*, *l'atučai myšъ*, *l'atučai myšъ* (rus.)

b) **sl'epъ myšъ* (mask.): *sl:pi:mišъ*, *slě:pi mišъ*, *sl:pi:mišъ*, *sliepi:mišъ*, *sliejepi mišъ*, *slě:pi mišъ*, *sle:pi mišъ*, *slěpi: mišъ*, *slě:pi:mišъ* (sch.), *šlepi mišъ* (slovenské nárečia v Maďarsku), *šlepi mišъ* (mac.)

c) *čoravъ myšъ*: *čoravi mišъ*, *čo:ri mišъ* (sch.). Príd. meno je odvodené od koreňa *t'or-* tureckého pôvodu (tur. *t'or* = slepý). Zo semantického hľadiska názvy *slepá myšъ* a *čoravi mišъ* zreteľne súvisia.

d) *notjъna myšъ*: *nočnaia myšъ* (rus.). Názov je však známy iba ojedinele v ruských nárečiach

e) **dika myšъ*: *žiko mišъ* (poľ.), *dyka myšъ* (ukr.)

f) *pol'tъnjana myša*: *polotňanyja miša*, *pal'naja myša* (bielorus.). Názov súvisí so slovom *poláta*, *palata* vo význame *poväla* (Vasmer III, s. 307). Z významového hľadiska sa týmto spojením označuje živočích, ktorý sa vešia na povälu. V bieloruských nárečiach ojedinele má aj podobu substantíva, a to *palatnanik*. Podoba *polotnana myšъ* známa v ukrajinčine súvisí pravdepodobne so slovom *polotno* (= plátno z pôv. *pol'tъno*), lebo v ukrajinských nárečiach sa nepoužívajú slová *polata*, *palata* vo význame *poväla*.

g) **šišb myšb*: šiš, miš, šišmiš, šiš miš, ši:š myš (sch.). Ide tu pravdepodobne o balkánsky turcizmus (z tur. cis-, fr. urune, mokrenje, P. Skok, 1971, s. 329).

h) Ojedinele v srbochorvátčine je známa aj podoba pu:l miša matopira.

B. *polb Subst.* + *polb Subst* (alebo naopak)

a) typ **polb pət-itja polb myša*: pu tičia pu miša (sch.), po:l tita po:l miša (sln.), pou tice pou meš, pu tec pu meš, pu:ti:ca pu:miša, pu:ti:ča pu:mi:ša, pote:če po meiše (sln.). Názvy sa používajú ako mask. i ako fem.;

b) typ **polb myša polb pət-itja*: puo:miša puo:l tita, po:l miša po:l titá

C. *Adj.* + *pile* (zo staršieho *pile*, porov. bulh. *pile* = slepačie mlád'a)

a) šlapu pili (bulh.);

b) čoravo pile i v podobe subst. čorpilić (mac.);

c) nočno pile (mac.)

3. Názvy **kožanb*, zriedkavejšie aj **skor//atb* sú charakteristické pre značnú časť bieloruských a ukrajinských nárečí. Vyskytujú sa v takýchto podobách:

a) kazan, kažan, koržan, skaržan, karžan, kažul' (ukr.), kažan, kožan, korzan, koržan, kižan (bielorus.). Názvy sú mask.

b) skurat, škurat, škurlat (bielorus.). Aj tieto názvy sú mužského rodu.

Názvy typu 3a) (*kožanb*) pravdepodobne súvisia so slovom koža známym v niekoľkých významoch vo všetkých slovanských jazykoch. Názvom kožan (a jeho variantmi) pomenúva sa živočích bez peria a srsti, t.j. pokrytý len kožou (M. Vasmer, 1964 II, s. 276—277). Vystihuje sa tým jedna z najcharakteristickejších vlastností tohto živočícha. Varianty znenia skožan, skoržan poukazujú na vzťah k slovám skura, skora, známym vo východoslovanských a západoslovanských jazykoch na označenie kože i kôry stromu (porov. ukr. skira, skirka, skóra; bielorus. skura, škura, strus. skora, čes. skora, pol'. skóra, hor.luž. skora, dol.luž. skóra, škóra). Znenia typu koržan mohli vzniknúť vsunutím hlásky r tak ako v slovách došč > doršč, kušč (=kriak) > kuršč. Tieto zmeny sú v ukrajinských nárečiach známe.

Názvy typu 3b) (**skorlatb*) spája A. Brückner (1970, s. 495) s pol'. dialekt. skurlat, škurlat (kúsok kôry) a pol'. kóra, kura. Aj zo stredoslovanských nárečí poznáme slová škurát, škurlát, škurvát, škurák, no vo význame vemenom ovce alebo kozy. Významová súvislosť medzi holým, vlnou nepokrytým „koženým“ vemenom ovce (i kozy) a holým, len kožou pokrytým živočíchom škurlatom (= netopierom) je zrejmá. Nejasné je zakončenie slova -at a poukazuje skôr na románsky pôvod (-atus) ako na slovanskú podobu.

4. Názvy typu **lilikb* sa vyskytujú na súvislej oblasti ukrajinských nárečí na juh od L'vova a Užhorodu i inde v ukrajinských nárečiach, v časti macedónskych nárečí a v obmene trulelek na Slovensku, v záhorských nárečiach a v južnej Morave. Známe sú podoby:

a) lylyk, lylyk, lilik, lelek, lelyk, leleak, lelyk, lylak, lələk (ukr.), zriedkavejšie aj na Ukrajine aj -(j)-ak; l'il'ak, liljak, livl'ak (mac.);

b) trulelek, ojedinele aj trululka (v nárečiach na Záhori a v najjužnejšej časti Moravy).

Názov lelek je vo viacerých obmenách, no i v inom význame známy aj z ostatných slovanských jazykov. Porov. napr. čes. lelek, slov. lelek i lelök, lölök (*Caprimulgus europaeus*); v slov. nárečiach aj kozodoj (O. Ferianc, 1958, s. 120). Na označenie vtáka (*Caprimulgus*) sa používa v podobe lelek aj v ruštine; v srbochorvátčine a ukrajinčine lelek (= bocian). Pri maď. lilik (= *Charadrius*, slov. kulík) I. Kniezsa (1955, I., 879) odmieta súvislosť s uvedenými slovanskými názvami (ktorú popri možnom ugrofínskom pôvode tohto slova spomínajú viacerí jazykovedci), a to pre veľkú významovú rozdielnosť označovaných živočíchov. Názov lilik napokon vykladá ako slovo zvukomalebného pôvodu (podľa neho ide o označenie vtáka podľa charakteristického zobákom vydávaného zvuku. Iný zvukomalebný motív vidí v pôvode slova lelek A. Brückner, ktorý spája slovo lelek s pol'. lejać (= chvieť sa). I podľa O. Ferianca (1958, s. 120) sa názvy typu lelek vzťahujú na vtáky, ktoré letia neisto v tme (teda podľa A. Brücknera „sa chvejú“). Poukazujú na to aj iné slovenské nárečové názvy vtáka kozodoja (lelka): nočná lastovička, nočný vták. Lietanie v noci (pri kozodojovi a netopierovi) ako aj podobnosť v širokých pyskoch pri kulíkovi a netopierovi (podľa V. Machka, 1957, I. s. 263), alebo azda presnejšie vo zvukoch vydávaných širokým pyskom netopiera alebo zobákom bociana a kulíka sú znaky, pre ktoré sa mohol onomatopoický pôvod slova (naznačujúci chvenie pri lietaní alebo vtákom, resp. netopierom vydávaný zvuk) využiť na označenie rozličných vtákov a aj netopiera. Zvuk vydávaný netopierom se zdôrazňuje aj v slovensko-moravských názvoch netopiera trulelek, trulelka.

5. Názvy typu **gatj-bkz* sú charakteristické najmä pre poľštinu a časť slovenských nárečí, a to v zneniach: gaca, gacek, gacik, kacoch, kadzyk, (pol'.; porov. aj J. Smyl 1958, s. 176), hacok, häcok, hä3ok, gacok, haček, hacier (slov.; pozri aj V. Vážný, 1958, s. 151—152).

Z etymologického hľadiska sú znenia hacok, gacok atď. dosť nejasné.

E. Sławski (1952—1956, I. s. 244) spája názov gacek so slovom gacie (stpol'. gace, psl. gatj-), ktorým sa označoval nielen odev pre nohy ľudí, ale aj operenie vtáčích nôh a aj živočích (netopier) „latający w gaciach“. Tento výklad sa nám nezdá presvedčivý preto, lebo netopier nemá operené nohy a pri jeho pomenúvaní sa neraz zdôrazňuje práve to, že je „nedoperený“ (porov. ľud. etymológiu znenia netopier).

Iný výklad znení hacok, häcok podáva V. Vážný (1958, s. 151), ktorý ich pokladá za skrátené podoby znení hacopier (hä3opier), ktoré odvodzuje z pôv. netopyrĕ. Znenie hacier pokladá za kontamináciu znení hacok × hacopier.

Pri výklade tohto slova dalo by sa azda vyjsť i zo slovenských nárečových podôb ako hadopier, hadopír, haček (azda z had-ček) a vidieť tu základ *gad- (ako pri slove had), t.j. hadopier (= hadovták).

6. Názov **pri-l'epa* je rozšírený na súvislej oblasti takmer na celom území Bulharska (spis. bulh. liljak). Je odvodený od slovesa **pri-l'epiti* (bulh. prilēpi) a vystihuje charakteristickú polohu netopiera, ktorý, v čase odpočinku býva ako „prilepený“ na poval, na stenu jaskyne. Ojedinele sa na označenie netopiera používa aj deminutívna podoba *pri-lēpci* v bulharčine.

7. Názov *mračnik* je známy v slovinských nárečiach na území Rakúska (v bezprostrednej blízkosti Slovinska) v zneniach *mračnik*, *mərčnik*, *mRačnik*. Sú to podoby odvodené od slova *mrak* (psl. morkъ od *mьrknōti*, porov. aj slov. mrkať, mrkanie, mrk). Názov môže súvisieť s tým, že sa ním pomenúva živočích, ktorý začína lietat' na mrkaní.

8. Názvy, ktoré vznikli spojením dvoch jednotlivých typov (alebo časti istého typu) sú v slovanských nárečiach rozmanité a často už strácajú charakter kompozita. Ide o názvy pochádzajúce z kombinácie typov:

1B+5, teda **pyr* (**per*) + **gatj-*, napr. *pirgac*, *-ik*, *šperhač*, *špirhač* (slov.), *pyrhač*, *pirhač*, *popyrhač* (ukr.);

5+1B, teda **gatj+pyrjъ* (**per*), napr. *gacopers*, *gacopier*, *garcopers*, *gatorperš*, *kacoperš*, *kucypyr*, *kociopers*, *kaczy niedoperš*, *kacamiedoperš* (pol.); *gacopier*, *gacopar*, *gacoper*, *gacopir*; *hadopír*, *hadopier*, *haštopír*, *hastopír*, *hačtopier*, *hastopier* (slov.);

1b+2, napr. *mišperhač*, *mišperhak*, *šperhamiš*, *šperhamiš* (pozri V. Vážný, 1958, s. 151).

9. Pomocou dotazníka pre OLA sa zachytili aj viaceré názvy netopiera, ktoré sa v slovanských jazykoch vyskytujú iba sporadicky, t. j. neutvárajú súvislé nárečové oblasti. Sú to názvy ako *xizun*, *nička*, *ležén*, *nošl'a* v ukrajinčine; *nošnica*, *polunošenka*, *xvinať*, *graduš* v ruštine, *šerpakryžnik*, *magazańcyk*, *palatńanik* v bieloruštine; *cma*, *pu myšy* *pu žaby*, *skurandel*, *ramannik*, *čupurxač*, *xoleviak*, *zaskorlak*, *komornik*, *nocek*, *fledermaus* v poľštine; v podobe *flē:dsomaus* aj v slovinčine (z nem. *Fledermaus*).

Možno predpokladať, že okrem uvedených názvov získaných na základe dotazníka pre OLA vyskytujú sa vo všetkých slovanských jazykoch aj ďalšie názvy, ktorými sa pomenúva netopier. Svedčia o tom doklady explorátorov, ktorí tomuto názvu venovali osobitnú pozornosť v rámci výskumu národných jazykov (napr. V. Vážný, J. Smýl, S. Utěšený i ďalší) ako aj náš materiál získaný podrobným výskumom slovenských nárečí.

Nazdávame sa však, že prípadné ďalšie názvy a nezaznamenané obmeny základných názvov nemôžu mať osobitný význam pre zobrazenie základného stavu z geografického hľadiska. Ďalšie podrobnejšie výskumy môžu však priniesť ešte materiál, ktorý môže byť vhodný na dokreslenie celkového stavu a môže byť pomôckou pri ďalšom podrobnejšom objasňovaní pôvodu jednotlivých podôb.

Výsledky rozboru názvov netopiera v slovanských jazykoch, resp. aspoň najrozšírenejšie typy názvov netopiera pokúsime sa zhrnúť v tabuľke, v ktorej vyzdvihneme základné sémantické znaky využívané pri pomenovaní netopiera v slovanských jazykoch.

B. záporná kon-
štrukcia *ne-to*:

ňetopier (slov)
ňetopi:r (sln, čes)
netopyš (pol')
nedopyr (luž)
nydopir (ukr)

C. konštr. s *polz*

pútičia pu miša (sch)
po:l tita po:l miša
(sln)

puo:miša puó:l tita (sch)
pu:l miša matopira

II. Jednoslovné názvy (*denominativa, deadjektiva, deverbativa*). Niektoré kompozitá

*p(t)yrjъ
*per

**kožanъ*

kožan (brus)
kozan (ukr)

**skor* / *atъ*

skurat, škurat,
škurlat (brus)

**ilikъ*

lylyk, lelek (ukr)
l'il'ak (mac)

trulelek (slov) trululka (slov)
gacek -ik (pol')
hacok, haček
hacier (slov)

gatoperš
gacoperš
pergac, (š)perhač
pirguc, (š)pirhač (sln)

**pril'epъ*

prilep (bulh)
pri:lepci (bulh)

**mračnikъ*

mrač ni:k (slovin)

NAJROZŠÍRENEJŠIE NÁZVY NETOPIERA V SLOVANSKÝCH JAZYKOCH

I. Popisné názvy (kompozitá, združené pomenovania)

A, Adjektivum al. iný určujúci člen	Určené členy:			
	*p(t)yrjъ *per	*ptit-ja	*pilę	myš (f., m., myša, myšina)
lēt-	letoper (češ) latopyr (pol')			l'etučaja myš (rus) latučaja myš(a) (brus) letučii (myš (rus)
šęto-	šętoperz (pol')			
purpur-	purpurnedoper (luž) pyrpyrnedopyr (luž)			
notjn-			nošno pile (mac)	nočnaia myš (rus)
slępъ-			šlapu pili (bulh)	slę:pi miš (sch) šlepi miš (mac) (slov. nár. v Mad'.)
(čor)avъ			čoravo pile (mac) čorpilić (mac)	čoravi miš (sch)
dik-				žiko miš (pol') dyka myš (ukr)
pol'tnjan-				polotnanyja miša (brus) pal'naja myša (brus)

Z tabuliek i z nášho rozboru názvov netopiera v slovanských jazykoch je zrejmé, že na vyjadrenie názvu tohto tabuového živočícha poletujúceho len v noci, ináč prilepeného na vlhkú povalu jaskýň, a podobajúceho sa myši alebo neoperenému vtáčatku (kurčiatku) sa využívajú zväčša kompozitá (často dnes už nepriezračné) alebo združené pomenovania. Nezložených pomenovaní je menej (typ gacek, lelek, kožan, prilep a niektoré iné) a aj teritoriálne sú obmedzenejšie.

Pri popisných pomenovaniach využívajú sa pomenovania označujúce vtáka (*pyr, *per, *ptit-ja), resp. kurčiatko, kuracie mlád'a (pilę, bulh., mac. pile, -i) a myš (myš f., m., myša, myšina), pričom špecifický charakter vtáka alebo myši sa vyjadruje adjektívom zvýrazňujúcim zvyčajne vlastnosť netypickú pre vtáka (porov. bulh. ślapu pili, nošno pile) alebo pre myš (porov. typ letotja myš, sl'erъ myš), resp. „hybridný“ charakter tohto živočícha (porov. *polъ pьt-tja polъ myša i opačne). Na pomenovanie netopiera sa využívajú aj niektoré jeho iné vlastnosti: neoperený, holý, kožený povrch tela (porov. 3. kož-anъ a skuratъ), červená purpurová farba jeho kože (porov. luž. pyrpurnedopyr, purpurnedoper), život v noci a odlúčenosť od ľudí (*notjnaja myš, nošno pile, mračnik, *dika myš), prilepenosť na vlhkú povalu jaskýň (*pri-l'epъ, porov. bulh. dialekt. prilepi vo význame prilepiť sa; *polъnjana myša i šišmiš = mokrá myš), schopnosť lietat', chviat' sa vo vzduchu, letotja myš; typ lb, ld letoper, šentoper = chvejúci sa vták), vydávať trepotavý zvuk pri lete (porov. *lepetyr, výklad V. Machka 1957, s. 324 a J. Holuba — F. Kopečného 1952, s. 244) alebo istý artikulovaný zvuk (4. typ lelek, trulelek; porov. I. Kniezsa 1955 I, s. 879).

Významovú nepriezračnosť komponentov slova vedie často ku kompozitám z rozličných typov (*pergac, gacopier) ako aj k zblížovaniu s významovo jasnými slovami (hadopier, ľud. etym. s had-; nedo-pier — ľud. etym. „nedoperený“).

LITERATÚRA

- A magyar nyelv történeti-etymológiái szótára. Akadémiai kiadó, Budapest 1970.
- Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego, Wiedza Powszechna, Warszawa 1970.
- Dotazník pre výskum slovenských nárečí II. 1. lexikálna časť, pripravil Anton Habovštiak. II. slovotvorná časť, pripravil Ferdinand Buffa. Vydala SAV, Bratislava 1964 (cyklostyl).
- Ferianc, O.: Slovenské názvoslovie vtákov. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1958.
- Holub, J. — Kopečný, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Státní nakladatelství učebnic v Praze 1952, str. 244.
- Kniezsa, I.: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. kötet, 1. rész. Akadémiai kiadó, Budapest 1955.
- Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin, Nakladatelství ČSAV, Praha 1954.
- Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Nakladatelství ČSAV, Praha 1957.
- Mały atlas gwar polskich. Wrocław — Warszawa — Kraków 1963, Tom VI., mapa č. 262.

- Nitsch, K.: Z geografii wyrazów polskich. Rocznik Sławistyczny, t. VIII, 1958, str. 30—37.
- Škock, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga prva, A-J. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971.
- Slawski, F.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Tom I, A-J, Kraków 1952—1956. Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, s. 244.
- Smył, J.: Nazwy nietoperza w gwarach polskich, Poradnik Językowy 1958, z. 4., str. 175—182.
- Stieber, Z.: Atlas Językowy Kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich, Zeszyt IV. Część II. Wykazy i komentarze do map 151—200. Wrocław — Warszawa — Kraków 1967, str. 91—95.
- Utěšený, S.: O názvach nietoperza v gvarach českých, Poradnik Językowy 1959, z. 9., s. 38 + 393.
- Васмер, М.: Етимологический словарь русского языка. Том III. (Муза — Цят.) Издательство „Прогресс“, Москва 1971, 68—69.
- Vážný V., O jménech motýlů v slovenských nářečích. Vydavatel'stvo Slovenskej akademie vied, Bratislava 1955, s. 148—152.
- Вопросник общеславянского лингвистического атласа. Международный комитет славистов. Издательство „Наука“, Москва 1965.
- Základní všeslovenská slovní zásoba. ČSAV, Ústav jazyků a literatur, etymologické pracoviště v Brně, 1964 (cyklostyl).

РЕЗИМЕ

НАЗИВИТЕ НА ЛИЛЈАКОТ ВО СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

Антон ХАБОВШТЈАК

Во прилогот се занимаваме со анализа на називите на лилјакот во дијалектите на словенските јазици добиени од материјалите за Словенскиот лингвистички атлас. Називите за лилјакот во словенските дијалекти се вистински класичен пример за многу изразита лексичка диференцијација условена освен со друго и со табу карактерот на ова суштество. Така, богатата расчленетост ја допира како лексичката така и фонетската страна на одделните називи.

Основните називи на лилјакот можат да бидат ограничени на одредени географски области: за западнословенските јазици карактеристичен е особено називот *netopier*, за источнословенската територија *letuša* и *tuš*, во јужнословенските јазици познати се исто така називите со зборот миш (*слеп*, *полски миш*, *pol ptiča* *pol tuša* и сл.). Освен овие називи во словенските јазици се употребуваат и други називи раширени на помали области, коишто исто така можат да бидат географски определени. Така, на пример, во украинските дијалекти и во белорускиот раширен е називот *kožan* и за македонскиот карактеристичен е називот *liljak*. Формата *lilik* е позната и во украинските дијалекти јужно од Лавов и Ужгород. Речиси за целата бугарска територија карактеристичен е називот *prilep*. Другите називи се појавуваат повеќе или помалку спорадично и немаат компактни географски области.

Од семантичка гледна точка тоа се називи што означуваат птица (**per*, **pyr*, **ptitja*), односно пиле, младенче на птица (буг., мак. *pile*) и миш (*myš*, *myša*, *myšina*), при што специфичниот карактер на птица или глушец се изразува со придавка која ја потцртува пред сè особеноста што не е типична за птица (сп. *počno pile*) или за глушец (сп. *letučaja myš*, *slepi miš*), односно „хибридниот“ карактер на ова суштество (споре-ди *pol ptiča pol myša*).

За образување на називи на лилјакот се искористуваат и некои од неговите особини: гола површина на телото, без перја, тело покриено само со кожа. (сп. *kožan* и *skurat*), црвена боја на неговата кожа, живот ноќе, оддаленост од луѓе (*počna myš*, *počno pile*, *трачник*, *dika myš*), зале-пеност на влажните стени во пештерите (*prilep* и *čišmiš* = мокар миш), способност да лета, да „трепери“ во воздухот (*letoper*, *šentoper* = птица што трепери), испуштање на треперлив звук при летењето (*lepetyr*) или на одреден артикулиран звук (*lelek*, *trulelek*).

Slovenská akadémia vied,
Bratislava.